

papier en buitenlandse investeringen, dan voor de ontwikkeling van de vaderlandse industrie. Vervolgens behandelt J. L. van Zanden de structurele ontwikkeling van het bankwezen en de rol van de centrale bank in de periode 1914-1940. De ontwikkeling van het bankwezen in Nederland in de jaren 1906-1920, waarbij sprake was van een expansie van de algemene banken en de oprichting van de vele spaarbanken en coöperatieve banken, kenschetst hij als een bancaire revolutie, waarna een periode van stagnatie volgde. Daarnaast besteedt hij aandacht aan het monetaire beleid tijdens het interbellum en aan het debat rond de Gouden Standaard. In het laatste opstel beschrijven J. Barendregt en H. Visser de naoorlogse financiële reconstructie en de invloed van het overheidsbeleid op de verdere monetaire ontwikkelingen. Zij gaan dieper in op de nieuwe positie van de Nederlandsche Bank als toezichhouder op het bankwezen. Tot slot staan zij stil bij de plaats van het nationale monetaire beleid in de voortschrijdende economische en monetaire samenwerking binnen Europa.

Financiële geschiedenis staat in Nederland na enkele jaren van betrekkelijke stilte als onderzoeksterrein weer volop in de belangstelling. Deze bundel is hiervan het tastbare bewijs. In tegenstelling tot vele andere, met name oudere geschriften bestrijkt deze uitgave een langere periode. Door de gekozen opzet was het mogelijk om vier eeuwen financiële geschiedenis in compacte vorm voor een internationaal publiek toegankelijk te maken. Voorts biedt het werk ons aan de vooravond van de EMU en de euro tal van aanknopingspunten voor verder onderzoek naar bijvoorbeeld voorlichting over en reacties op de invoering van een nieuwe munteenheid in het verleden. Het is overigens jammer, dat de auteurs geen kennis hebben kunnen nemen van het in 1996 verschenen *Van trésorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager*, onder redactie van J. Th. de Smidt en anderen, waarin, weliswaar vanuit een ander perspectief, ook de relatie tussen staatsstructuur, overheidsfinanciën en economische en financiële ontwikkelingen over een langere periode wordt behandeld. Dit werk laat zien hoe de diverse ambtsdragers reageerden op de veranderende omstandigheden. Een tweede opmerking betreft het debat rond de Gouden Standaard. Hoewel dit onderwerp terecht is opgenomen, is deze paragraaf (6. 3.4) door zijn meer historiografisch karakter een enigszins vreemde eend in de bijt geworden. Een laatste kanttekening betreft het grote aantal Nederlandstalige publicaties in de bibliografie. Vaktechnisch is deze aanpak weliswaar correct, maar praktisch gesproken kan een buitenlandse onderzoeker voor wie dit werk primair is bedoeld niets met bijvoorbeeld het preadvies van Boissevain (1902). Dit alles neemt niet weg dat deze verzorgde uitgave ruimschoots voldoet aan de beoogde opzet en de liefhebber een schat aan informatie biedt over een boeiend onderzoeksterrein.

J. Mooij

A. Vos, e. a., ed., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad, 1629-1990* (Zwolle: Waanders, 's-Hertogenbosch: Stadsarchief, Boekhandel Adr. Heinen, 1997, 463 blz., f69,95, ISBN 90 400 9867 0).

Het schrijven van stadsgeschiedenissen — veelal met omvangrijke subsidies van gemeentebesturen — grijpt de laatste tijd als een epidemie om zich heen. Deze trend kan moeilijk los worden gezien van de invloed van de sociale wetenschappen op de geschiedschrijving van de laatste decennia, die de historicus tal van nieuwe thema's in het sociale en culturele, maar ook in het politieke domein heeft aangereikt. Veelal bleken deze thema's juist op het lokale niveau goed bestudeerbaar. Ook in dit boek is deze invloed merkbaar door de grote aandacht voor sociale en sociaal-culturele onderwerpen. Daarnaast brachten de sociale wetenschappen

methodologische vernieuwing door de invoering van nieuwe begrippen, onderzoekstechnieken en verklaringsmodellen. Deze trend heeft de Bossche geschiedschrijving helaas slechts bereikt in de vorm van een bepaald jargon, met name in het laatste hoofdstuk. 'De Bossche Arena is een dynamisch ritueel strijdperk van paradoxale identiteiten, die al naar gelang sociaal-culturele groep en context anders ingevuld en beleefd kunnen worden met megalomaan-globaliserende en knus-localistische, multiculturele en 'eigen' alsook traditionalistische en futuristische verwijzingen', schrijft Gerard Rooijackers in de allerlaatste zin van dit laatste hoofdstuk. Wat dit met de daaraan voorafgaande geschiedenis van Den Bosch, ja met geschiedschrijving *überhaupt* te maken heeft, blijft mij een raadsel. Rooijackers valt met zijn slothoofdstuk over 'de verbeelding van een stad' echt uit de toon. Gelukkig hebben de auteurs en de redactie in de hoofdtekst zich verre gehouden van 'dynamische rituelen' en 'paradoxale identiteiten' en gewoon een helder, overzichtelijk boek tot stand gebracht, waarin de geschiedenis van de stad in een beproefde indeling naar aspecten en perioden is geordend. In drie delen van elk ongeveer 100 pagina's komen het *Ancien Régime* (1629-1800), de negentiende en de twintigste eeuw aan de orde. Elk deel bestaat uit vijf hoofdstukken die per deel dezelfde aspecten behandelen: geografie en ruimtelijke orde, economie en bevolking, zorg en samenleving, politiek en bestuur, godsdienst en cultuur.

Het boek geeft een geschiedenis van Den Bosch in de zin dat er een consequent en systematisch overzicht wordt gegeven van de ontwikkelingen per aspect. Daaruit leren wij welke bijzondere positie de stad had als militaire, bestuurlijke en economische voorpost van de Republiek in de Generaliteitslanden tot 1795; hoe Den Bosch een rol vervulde als hoofdstad en regionaal centrum van Oost-Brabant (de Meierij); dat de bevolkingsontwikkeling tot ver in de negentiende eeuw gering was; dat de Bossche armenzorg van oudsher goed georganiseerd was; dat er na de verovering van de stad in 1629 merkwaardige godsdienstige verhoudingen waren met een protestantse minderheid in de bestuurlijke bovenlaag; dat Den Bosch na 1853 een bolwerk van katholieke herleving werd, maar dat die positie na de jaren 1960 snel afkalfde. Bijzonder fraai en verhelderend zijn de kaarten in de hoofdstukken over de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Deze vielen blijkbaar zo in de smaak bij het publiek dat de uitgever een aparte uitgave heeft verzorgd, waarin de zwartwitkaarten in het boek nogmaals in kleur zijn afgedrukt.

Door een strakke indeling heeft de redactie een onevenwichtige behandeling van de stof door een veelheid van auteurs en inzichten willen voorkomen. Daarmee heeft zij recht gedaan aan het aloude ideaal van orde en alomvattendheid, maar het is de vraag in hoeverre de behoeften van de historische consument, *in casu* de wetenschappelijk geschoolde historicus aan de ene en de geïnteresseerde Bossche burger aan de andere kant voldoende worden bevredigd. Ik ben bang dat dit voor geen van beiden het geval is. Als wetenschapper mis ik daarvoor te veel analyse en verklaring. Er is weliswaar volgens beproefd schema gepoogd alle aspecten te beschrijven, maar deze aspecten worden volstrekt gescheiden van elkaar behandeld. Op die manier komen mogelijke verklaringen die gevonden zouden kunnen worden in samenhangen tussen in verschillende hoofdstukken beschreven verschijnselen niet aan bod. Naar zulke samenhangen is ook niet gezocht: de redactie heeft gestreefd naar een integrale — in de zin van alomvattende — beschrijving van de stof, maar niet naar integrale — in de zin van samenhangende — analyse. Mede als gevolg daarvan ontbreken centrale thema's en rode draden waaromheen die samenhangen geconstrueerd hadden kunnen worden en die het boek voor de analytisch ingestelde historicus een zekere spanning hadden kunnen geven. Dat is jammer, maar gezien de veel grotere doelgroep van de redactie — de lezende Bosschenaar — wel te billijken.

In hoeverre wordt die doelgroep nu wel op zijn wenken bediend? Als niet-Bosschenaar kan ik mij opstellen als onwetende leek en proberen na te gaan op welke wijze het boek mijn beperkte

kennis van Bossche verschijnselen kan verdiepen. Uit familie-overlevering weet ik dat de grootvader van mijn partner het beroep van edelsmid in Den Bosch uitoefende, doch in de jaren dertig werkloos was. Na enig zoeken (een zakenindex ontbreekt!) ontdekte ik op bladzijde 316 dat de goud- en zilversmederij in 1930 inderdaad een belangrijke bedrijfstak was en op bladzijde 333 dat B&W in 1922 steun gaven aan werkloze goudsmeden. Ook weet ik door een eenmalig bezoek aan de Sint-Jan dat er in Den Bosch een nogal curieuze vorm van Mariaverering bestaat. Onze Zoete Lieve Vrouwe kon ik wel via de index vinden. In het exuberante laatste hoofdstuk van Rooijackers leren wij op bladzijde 411 en 412 dat de verering van haar beeld dateert uit de veertiende eeuw en dat die verering later veel spotlust van protestanten opriep. In eerdere hoofdstukken (241-242 en 250) hadden wij al kunnen vernemen dat haar beeld bij het herstel van de Bossche bisschopszetel in 1853 terugkwam uit Brussel, waar het blijkbaar tot dan toe verbleef; en verder op bladzijde 382 dat de verering van dit beeld in de eerste helft van deze eeuw door de geestelijkheid sterk werd gepropageerd en uitgebreid, en in 1953 — letterlijk — in een nieuw jasje gestoken.

Deze willekeurige voorbeelden maken duidelijk dat het boek geen afgeronde, laat staan chronologische verhalen over bepaalde typische Bossche verschijnselen geeft. De Bossche geschiedenis wordt verteld aan de hand van algemene noties als 'de economische structuur', 'godsdienst en cultuur', 'de ruimtelijke orde', et cetera. Sommige auteurs slagen erin om het typische van Den Bosch in hun verhaal te verwerken, anderen plaatsen de Bossche ontwikkelingen zo nadrukkelijk in het kader van algemene processen als 'de industrialisatie' of 'de groei van de eenheidsstaat', dat bij wijze van spreken voor Den Bosch iedere andere middelgrote provinciestad zou kunnen worden gelezen. Ik kon mij niet aan de indruk onttrekken dat bij deze auteurs een didactisch en educatief doel voorop stond: de stadsgeschiedenis lijkt dan meer een instrument om de lezer in te wijden in deze algemene processen dan in de concrete ontwikkelingen in de stad zelf. Het meer aangehaalde slothoofdstuk van Rooijackers is hiervan misschien het duidelijkste voorbeeld. Het boek was voor de niet-historicus hanteerbaarder geworden, als er in het strakke compositieschema ruimte was gecreëerd om bepaalde typische Bossche zaken diachronisch uit te diepen (enkele willekeurige suggesties: de geschiedenis van de godshuizen, de Sint-Jan, de Mariaverering, de sigarenindustrie, Den Bosch en het water).

Misschien vindt de 'gewone' lezer wat weinig feiten en verhalen, met enige moeite kan hij of zij wel veel leren over zijn of haar stad. Hoewel de stijl nergens gemakkelijk of populair is, zijn de redacteurs erin geslaagd een helder en leesbaar boek te produceren. Er is geen noodzaak om het van A tot Z te lezen; men kan er goed in bladeren en af en toe een hoofdstuk of passage tot zich nemen. Ook de uitvoering met vele goed gekozen illustraties is aantrekkelijk. Wat dit betreft is deze stadsgeschiedenis zonder meer navolgenswaardig. Of het *überhaupt* mogelijk is aan de hierbovengenoemde bezwaren tegemoet te komen, moet de praktijk van de geschiedschrijving van andere steden leren. Naar ik heb vernomen is een van de redacteurs van dit boek — Maarten Prak — ook betrokken bij de voorbereidingen van zo'n project voor Amsterdam. Dat zal een aardige *test case* worden.

Ad Knotter

K. Groeneboer, ed., *Koloniale taalpolitiek in Oost en West. Nederlands-Indië, Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba* (Amsterdam: Amsterdam university press, 1997, 304 biz., f49,50, ISBN 90 5456 261 3).

Deze bundel is de neerslag van een in 1994 in Leiden gehouden studiedag over de Nederlandse